

ТРОСТЯНЕЦЬ ЯК ІСТОРИЧНО-КУЛЬТУРНА ПАМ'ЯТКА ТА ОБ'ЄКТ ТУРИСТИЧНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ УКРАЇНИ

К. ДРАМАРЕЦЬКА

Київський національний лінгвістичний університет

Анотація

У статті узагальнено туристичні особливості селища Тростянець Чернігівської області у добу культурно-національного відродження України (XIX–XX ст.), подано опис дендрологічного парку, який зобов'язаний своїм розвитком Івану Михайловичу Скоропадському, нащадку українського гетьманського роду.

Ключові слова: дендрологічний парк «Тростянець», рід Скоропадських, Стара садиба, міст Верховина, Великий став, могила І. Скоропадського.

Аннотация

В статье обобщены туристические особенности поселка Тростянец Черниговской области в эпоху культурно-национального возрождения Украины (XIX–XX века), дается описание дендрологического парка, который обязан своим развитием Ивану Михайловичу Скоропадскому, потомку украинского гетманского рода.

Ключевые слова: дендрологический парк «Тростянец», род Скоропадских, Старая усадьба, мост Верховина, Большой пруд, могила И. Скоропадского.

Summary

This article summarizes the travel characteristics of Trostianets village, Chernihiv region in a period of cultural-national revival of Ukraine (XIX–XX century), and it is represented by a dendrological park, which is owed its origin to descendant of Ukrainian Hetman Skoropadskyi Ivan Mikhailovich.

Key words: Dendrological Park «Trostianets», Skoropadskyi family, Old homestead, Verkhovyna bridge, Large lake, grave of Ivan Skoropadskyi.

Землею легенд, багатою та цікавою історичними подіями, джерелом творчого натхнення для багатьох письменників, художників, є Чернігівщина. Її історія пов'язана з видатними постатями України, її аристократичної еліти, зокрема, з родиною Скоропадських.

Рід Скоропадських стає відомим в Україні з XVII ст. Представником цього роду був Федір Скоропадський – полковник у війську гетьмана Богдана Хмельницького, який загинув у битві з польським коронним військом під Жовтими Водами у 1648 р. Є легендарні свідчення, що якийсь час родина Скоропадських жила під Уманню, де син Федора, Ілля, отримав посаду «генерального референдаря над тогочасною Україною» і мав трьох синів: Івана (приблизно 1646–1722), Василя (?–1727) і Павла (?–1739). У середині 1670-х рр., коли Правобережна Україна страждала від турецько-татарських набігів, родина Скоропадських змушена була переселитися на лівий беріг Дніпра, але втратила під час переселення все майно та наймолодшого з братів Павла, який потрапив до кримського полону (повернувся він лише на початку XVIII ст.), а також фамільні документи, що засвідчували шляхетське походження родини. Згадана інформація датована 1784 р., її подано до Новгород-Сіверської намісницької комісії з метою підтвердження шляхетського походження роду і внесення його до дворянських родословних книг, що вводилися російським урядом. Комісія своїм рішенням підтвердила шляхетство Скоропадських і занесла їх до першої книги дворянства Російської імперії, урівнявши в правах з російським дворянством. Отже, рід Скоропадських посів одне з чільних місць в ієрархії дворянства Російської імперії.

Українське дворянство не розривало свого зв'язку з національною стихією, історичними спогадами, традиційним побутом та звичаями. Осередками цієї духовності були панські садиби. Багато з них служили домашніми музеями, зосереджували колекції старожитностей та культивували зразки садово-паркової архітектури.

Яскравим зразком такого осередку був родовий маєток Скоропадських. У ньому була зібрана безцінна колекція історичних та мистецьких пам'яток, зразки української «парсуни», козацька зброя. У своїх спогадах Павло Скоропадський згадував, що в їхній оселі повсюди висіли старі портрети гетьманів, різних політичних і культурних діячів України, навіть кілька зображень «Мамаїв». Було чимало родинних портретів, різьбарських праць гетьманівни Єлизавети, зокрема бюст гетьмана у бронзі, маленької гетьманівни Оленки та багато вишивок Марії.

Гетьман і його родина любили сад і город, в еміграції родина повністю забезпечувала себе власними продуктами харчування і запасами на зиму. Ця любов до землі і природи була відгомном традиції цілої низки поколінь. Натхненником української духовності в родині Скоропадських, дотримання національних традицій і звичаїв був дід майбутнього гетьмана Іван Михайлович Скоропадський (1804–1887).

Саме він, прямиий нащадок гетьмана Івана Ілліча Скоропадського, заснував у 1830-х роках парк у Тростянці. І.І. Скоропадський навчався у Києво-Могилянській академії. Політичну кар'єру розпочав у гетьмана Дорошенка, потім перейшов до гетьмана Михайла Ханенка, а згодом – до Івана Самойловича. Коли гетьманом став Іван Мазепа, виконував при ньому важливі дипломатичні доручення (у 1692 р. – їздив до московського царя, у 1703 р. – до запорожців). Обіймав різні посади: чернігівського полкового писаря, генерального бунчужного, генерального осавула, стародубського полковника. Після розриву Мазепи з Москвою опинився на території, яку контролював Петро I.

У листопаді 1708 р. І.І. Скоропадського обрали гетьманом. В умовах, які склалися після Полтавської битви 1709 р., І.І. Скоропадський намагався обстоювати права української держави та її населення. Помер невдовзі після створення Малоросійської колегії (1722), яка майже позбавляла гетьмана влади.

Василь, другий з братів Скоропадських, і найменший Павло дали родині ще дві генеалогічні гілки. Для нас цікавою є гілка, що пішла саме від Василя Скоропадського. Представники цієї родинної гілки в 1820 році купують невеликий хутір Тростянець.

Це поселення, яке належало Києво-Нікольському монастирю, вперше згадується в 1549 р. У 1629 р. поселення було повністю зруйноване поляками. На початку XVIII ст. на цьому місці з'явився хутір Тростянець (Крячев), який входив у Срібнянську сотню Прилуцького полку. Така назва населеного пункту, напевне, пов'язана з річкою Тростянкою, що протікала поблизу села.

Нащадок гетьманського роду Іван Михайлович Скоропадський через три роки військової служби пішов у відставку, щоб присвятити своє життя справі, до якої мав справжній хист. Отримавши від батьків землі, І. Скоропадський 1830 р. оселився на родинному хуторі Тростянець, що ховався серед безлюдного чернігівського степу з ярами, старезними дубами, невеличкою протокою зі ставком та чудовими родючими землями навколо. Він облаштував маєток та розпочав будівництво великого ландшафтного парку.

Висока гребля, зведена на протоці, дала змогу створити досконалу водну систему ставів, що стали композиційною основою всього паркового ансамблю. Вздовж водойм із власного розсадника було висаджено багато груп різнокольорових дерев та кущів, що стали своєрідними лаштунками для цілого ланцюга мальовничих галявин, які й досі вражають красою та довершеністю композицій, алеї та стежки підкреслюють природність місцевості. Для поступового переходу від степового до паркового пейзажу навколо парку висадили

21 діброву із сосен, дубів, ялин та беріз. З 1861 року у Тростянці розпочалися роботи зі створення знаменитої «Швейцарії» – штучного рельєфного ландшафту. Роботи тривали 20 років на 30 гектарах парку.

Але ж не все так просто, як здається. З історією парку пов'язана одна невеличка, але дуже цікава легенда. Колись на місці сучасного Тростянецького парку була степова рівнина, перетнута балками, яка межувала з болотами. Там на роздоріжжі стояв Дуб-стародуб, який слов'яни називали Древом життя, поклонялися йому, а в день літнього рівнодення приносили жертви. Неподалік від нього в поселенні полян жив привітний та працювятий коваль Істома. Він був одружений, але його дружина Любава була непривітною і завжди заздрила вродливим та милим дівчатам. Любава завжди намагалася вигадати щось, щоб стати яскравішою та вродливішою за інших. Чого вона тільки не робила, щоб привернути увагу чоловіків: фарбувалася, змінювала різні стилі одягу, навіть ходила по відьмах, щоб ті порадили, як стати привабливою, але через свою злість ставала ще потворнішою і незграбнішою.

Вона навіть дійшла до найжахливішого способу перевтілення себе з потвори на красуню. Любава варила та пила чаклунське зілля. Один з чаклунів порадив жінці, як правильно заварювати його, вимагаючи за це серце коваля. Жінка не стала вродливою, але присягу довелося виконувати. В неї вистачило сміливості та злоби, щоб вбити свого чоловіка. Любава вирвала серце Істоми і принесла чаклуну. Він змушував жінку вбивати ще і ще.

Згодом Любава безтямно закохалася у Князя, який приїжджав до поселення з Чернігова. Жінка не змогла вбити свого коханого, як вимагав чаклун, і той чорний чоловік розповів людям, хто є вбивцею. Любаву засудили до страти. Вмираючи, вона прокляла і поселення, і людей. І прокльони впали на голови чорних людей – усі вони перетворилися на кам'яних баб, яких називають половецькими. А там, де стратили Любаву, зараз стоїть колона печалі «Розбита надія». Князь Чернігівський теж кохав цю дивну жіночку. Від туги за коханою він став лебедем. Історики припускають, що Іван Скоропадський половецькими бабами та колоною смутку увічнив свою скорботу за сестрами і братом, які не дожили й до тридцяти років.

Жителі цього села, переважно старі люди, знаючи про історію цього місця, буцімто попереджали Скоропадського, що не треба чіпати прокляте каміння, бо його родів не буде місця в Україні, а з того, що він збудує, навряд чи щось уціліє. Та коли Іван отримав у спадок ці землі, радості його не було меж, і він вирішив зробити по-своєму. Наказав селянам готуватися до масштабного будівництва: «Я нащадок роду Скоропадських, генеалогія якого бере початок у першій половині XVII століття, коли мій прадід Федір Скоропадський був сподвижником Богдана Хмельницького. Тому мій рід сильніший, ніж сила стародавнього прокляття. Я хочу, щоб тут був парк, якого в Україні і в світі ще не було!».

Іван Михайлович займався громадськими справами, постійно був присутній на земських зборах і з'їздах мирових суддів. Він був членом Училищної ради, сприяв створенню в Прилуцькому повіті чоловічих та жіночих шкіл, власним коштом допомагав народним учителям.

Від батька Іван Михайлович успадкував більше 3000 десятин у Чернігівській та Полтавській губерніях, а від матері близько 2000 десятин – у Чернігівській. Значний прибуток мав від вирощування тютюну, винокуріння, виробництва цукру. Він сприяв покращенню вівчарства, свинарства та скотарства в своїх маєтках.

У 1829 р. Іван Михайлович одружився з Єлизаветою Петрівною Тарновською – родичкою господарів Качанівки. У 1830 р. він поселився з дружиною у батьківському маєтку Григорівці. Вже тоді Скоропадський мріяв про створення парку. Але в Григорівцях для цього не було місця, і тому він вирішив створити нову садибу в Тростянці.

Шлюб тривав лише 10 років. Але їхні діти залишили по собі добру пам'ять. Донька Єлизавета, в заміжжі Милорадович, була україністкою, щедрим меценатом різних акцій

щодо видання українських книжок, створення та підтримки шкіл, бібліотек. Син Івана Михайловича та Єлизавети Петрівни був військовим, брав участь у війні на Кавказі, де відзначився хоробрістю. Після того, як залишив службу, займався просвітницькою діяльністю, багато зробив для ліквідації кріпацтва.

Хутір Тростянець Іван Михайлович обрав тому, що той був віддалений від інших поселень, розташовувався на пересічній місцевості з ярами, маленьким струмком Тростянець і ставком, невеликими групами багатолітніх дубів. На користь Тростянця було й те, що його ґрунт – глибокий чорнозем – був надзвичайно родючим.

Спочатку в тростянецькій садибі було збудовано палац. Це була величезна дерев'яна будівля, виконана в доволі оригінальному стилі: одноповерховий палац з приєднаними до нього двома вежами в готичному стилі. До центральної частини палацу було зведено двоповерхову прибудову, яка за стильовими ознаками нагадувала обриси шотландських замків. Прибудова, де жила прислуга і гувернантки, мала складну систему коридорів та вежу. З усіх сторін палац оточував англійський газон, а парадний двір доповнювали кам'яні флігелі, характерною особливістю яких було те, що всі вони належали до різних архітектурних стилів. Використовувалися вони як пральня, кухня та ін.

У Тростянці тривалий час жив відомий художник М.М. Ге. Згодом у палаці зібрали картинну галерею, яка складалася переважно з пейзажів України, виконаних уродженцем Ічні, академіком Петербурзької Академії мистецтв В.М. Резановим.

Була в тростянецькій садибі своя церква, з існуванням якої пов'язана одна з малозрозумілих історій. Справа в тім, що Скоропадські були люди досить набожні і за відсутності садибної церкви змушені були кожної неділі їздити до навколишніх сіл. З часом Іван Скоропадський звелів збудувати церкву в садибі. І от коли сама споруда була збудована і наповнена всім необхідним церковним начинням, сталася подія, яку мало хто міг передбачити. Для освячення церкви Скоропадські викликали священника, який по приїзді в садибу був запрошений до Івана Михайловича в кабінет. Розмова між ними тривала, за споминами сучасників події, близько двох годин. Про що говорилося – не відомо. Але після розмови священник поїхав із садиби, Скоропадський наказав все церковне начиння винести з церкви, а саму споруду зачинити. Церква простояла неосвяченою 35 років і лише після смерті господаря була освячена в 1891 році.

Але найбільшої слави зажила тростянецька садиба завдяки наявності в ній чудового парку, який за рівнем створення і використанню найрізноманітніших прийомів ландшафтної архітектури є одним з найкращих зразків садово-паркового мистецтва не лише України, а й всієї Європи.

Садиба прилягала до струмка, на якому, якраз навпроти палацу, була гребля. Іван Михайлович надбудував її, внаслідок чого утворився Великий ставок, який згодом поглибили і розширили. Ще три греблі із шлюзами спорудили впоперек ярів поблизу Тростянця і таким чином створили ставки Куциху, Лебединий та Безіменний. Поглиблення ставка та створення ще двох ставків, землю з яких використали на те, щоб насипати гори, відбулося у 1879 р. Тоді ж Великий став було поділено на дві частини і зроблено місток. Садибу з трьох боків оточувала вода.

Перші насадження з'явилися в яру Богівщині та на 20 десятинах землі, приєднаних до нього у 1834 р. З Григорівки перевезли ялини та канадські тополі. Є свідчення, що у 1888 р. деякі з цих дерев ще зберігалися і вражали своїми розмірами. На колишніх ланах, схилах ярів та біля ставків були посаджені ялини з Григорівки, окремими групами – берези, липи, клени, дуби, які пересадили з лісу. Більшість цих дерев загинула, збереглося лише декілька.

У 1836 р. розпочали посадки з іншого від садиби боку ставка. Деревя брали з розсадника. Сосни і тополі розташовували групами, між якими лишали галявини для сінокосу. На цих

галявинах висаджували окремі групи рідкісних цінних дерев. На ділянках, віддалених від палацу, розміщували берези, які дуже подобалися Івану Михайловичу, а також дуби, липи, різні види хвойних. Наприкінці 1830-х років було облаштовано алеї з канадської тополі – від кордонів володінь Скоропадського до господарської садиби.

З кінця 1840-х років І.М. Скоропадський почав створювати навколо парку окремі гаї. Особливо активно він займався цим наприкінці 1860-х років, коли було завершено розмежування земель. Усього посадили 21 гай розмірами від 2 до 14 десятин. Назви гаїв: Іванове, Бабусине, Мечеть, Клин, Грицаєве, Лесеве, Керендаси, Ялини, Темні Лавки, Прохолода, Вітерець, Михайлівський Хутір, Попечительське Яйце, Наташине, Петіне, Єльців Яр, Лізине, Обіймись і Притулись, Тополева, Альтанка, Катрина Могила.

Під час першої поїздки до Парижа в 1857 р. Іван Михайлович ознайомився з багатьма парками, зокрема, з нещодавно створеним парком Джеймса Ротшильда в Ферре. Його увагу привернув новий метод штучного формування рельєфу.

На початку 1860-х років Іван Михайлович доручив інженеру М. скласти план і профілі насипних робіт. Але через рік реалізація проекту стала неможливою. Тоді Скоропадський звернувся до художника-пейзажиста Б., який мешкав у Тростянці. Той намалював швейцарський ландшафт із загостреними пагорбами, які нагадували Альпи. Цей ескіз так сподобався Івану Михайловичу, що він одразу почав насипати за цим проектом справжні гори, дедалі вищі.

Деякі гори насипали протягом двох років 50 робітників з 20 кінними тачками. Гори насипали виступами із загостреними вершинами, декілька засадили соснами та іншими деревами й кущами. На трьох найвищих горах збудували альтанки, але не масштабно з горами, тому ефекту вони не справляли. Садівний матеріал закуповували переважно в садовій установі Вагнера у Ризі. Придбали всі види з досить великого каталогу. З 1880 р., коли постарілий Скоропадський зменшив обсяги земельних робіт, знову приділили увагу розведенню рідкісних видів дерев з розсадників різних країн.

І.М. Скоропадський дуже любив парк. До останнього року життя він майже щодня об'їжджав його, був особисто присутнім при висаджуванні великих дерев на галявині. На пагорбі, насипаному Скоропадським поблизу галявини з листяних та хвойних дерев, поставили мармуровий пам'ятник, замовлений Іваном Михайловичем за кілька років до смерті. Пам'ятник зображає ангела, який правою рукою вказує на небо...

Іван Скоропадський помер 23 лютого 1887 р. Оскільки син Івана Михайловича помер раніше, маєток успадкував онук – Павло Скоропадський, який залишив яскравий слід в історії України. Він став останнім гетьманом Української Держави, зробив чималий внесок у розвиток української державності, науки, освіти, культури.

Павло Скоропадський народився 3 травня 1873 року у Вістбадені, де відпочивали його батьки. Дитячі роки провів у Тростянці. У 1886 р. вступив у Пажеський корпус, який закінчив у чині корнета у 1893 р. і був призначений на службу до Кавалергардського полку. У 1904 р. брав участь у російсько-японській війні. За виявлену хоробрість був нагороджений орденами та золотою Георгіївською зброєю. По закінченні війни став флігель-ад'ютантом Миколи II. Брав участь у Першій світовій війні, отримав нагороди. З 1916 р. – генерал-лейтенант. У березні 1917 року в Києві створили Центральну раду, яку очолили М. Грушевський, С. Єфремов, В. Винниченко, С. Петлюра та ін. Корпус, яким командував П. Скоропадський, було українізовано (він отримав назву 1-го Українського корпусу). Але зростання авторитету Павла Петровича викликало побоювання соціалістичних лідерів Центральної ради, і у грудні 1917 р. його відправили у відставку.

За часів, коли парк належав П. Скоропадському, в ньому різких змін не відбулося. До нас дійшли імена садівників, які працювали у парку, – Ілля Репін, Іларіон Круподеря, Іван Беззуб, Степан Ткачун, Василь Верескун, Іларіон Висовець та ін.

Після встановлення радянської влади парком відав держплемрадгосп «Тростянець». У 1938 р. його виокремили у самостійну установу, підпорядковану Наркомзему УРСР. У 1940 р. парк оголосили державним дендрологічним заповідником, а в 1951 р. передали Центральному ботанічному саду АН УРСР. Нині це самостійна установа НАН України.

Палац не зберігся (зруйнований у 1918 році). Згодом на його місці побудували санаторій, і зараз площа садиби не входить до складу дендропарку. Ще й досі можна бачити залишки двох флігелів – одноповерхового та двоповерхового. Не збереглися оранжереї, які були розміщені у плодовому саду в південно-західній частині парку. Можливо, свого часу рослини з них влітку виносили в парк. Альтанок на «горах» також немає. У парку є «половецькі баби» та «колона суму» (Розбита надія), подібна до тих, що ставили у багатьох парках. Це могла бути данина моді або ж її могли встановити на вшанування пам'яті про передчасно померлих родичів. Відомостей, коли і з якого приводу вона з'явилася у парку, немає, але можна припустити, що Іван Михайлович так увічнив скорботу за своїми сестрами та братом, які померли у віці 16–27 років. Є у парку місток через Великий став, місточок через яр на Мохнатій гірці та інші містки. Кілька років тому поблизу входу у дендропарк встановили пам'ятник його засновнику І.М. Скоропадському.

Цей мальовничий куточок рукотворної краси цілком можна назвати справжнім музеєм живої природи, який відомий не тільки в Україні, а й далеко за її межами. Це найбільша шана і данина людині, яка доклала багато зусиль для його створення, – Івану Михайловичу Скоропадському.

Не випадково Максим Рильський, який часто відвідував Тростянецький дендропарк, назвав його смарагдовою казкою. Стежками дендропарку можна блукати під враженням постійної новизни з ранку до вечора. У Тростянці переконані, що немає людини, яка, оглянувши парк погожого дня, знехтувала б можливістю побувати тут ще раз.

Тростянецький парк і сьогодні залишається науково-практичним осередком з вивчення дерев і рослин. А для пересічних туристів він залишається місцем, де можна без перебільшення відпочити не тільки тілом, а й душею.